

DOI <http://dx.doi.org/10.18524/2312-6809.2018.26.129469>

УДК 821.161.2–21

ХУДОЖНЯ УМОВНІСТЬ У ВІДОБРАЖЕННІ СУТНІСНИХ РЕАЛІЙ СВІДОМОСТІ: ТРАГІКОМЕДІЯ МИКОЛИ КУЛІША «МАКЛЕНА ГРАСА»

Вікторія Атаманчук, канд. філол. наук, доцент, докторант

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

victoriaatamanchuk@gmail.com

У статті досліджуються особливості художньої реалізації проблеми зрушень у свідомості героїв п'єси «Маклена Граса» під впливом зовнішніх та внутрішніх факторів. Простежується своєрідність осмислення проблеми фанатизму, моральних та психологічних деформацій, які репрезентовані в абсурдистському дискурсі. Аналізується жанрова специфіка твору Миколи Куліша в контексті репрезентації ідейно-художніх особливостей п'єси. Досліджується конфлікт твору як рушійний чинник розвитку дії, вивчається система образів у трагікомедії.

Ключові слова: художня умовність, абсурд, свідомість, дійова особа, конфлікт, трагікомедія, Микола Куліш.

Постановка наукової проблеми та її значення. Імпульсом до написання п'єси Миколи Куліша «Маклена Граса» (1932–1933) стала подія, яка набула розголосу в польській пресі про спробу збанкрутілого польського маклера найняти безробітного для його вбивства заради того, щоб родина одержала страхові виплати. Цю подію Микола Куліш художньо переосмислив, сформувавши цілісний комплекс проблем філософського, психологічного, соціального характеру, що віддзеркалив ті серйозні виклики, які постали перед людською свідомістю в першій половині ХХ ст. Абстрактність зображення свідчить про універсалізований характер осмислюваних проблем: цілком виразні вказівки на польську дійсність кінця 1920–30-х років поєднуються зі спостереженнями за сутнісними змінами у свідомості.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Творчість Миколи Куліша ставала предметом досліджень Г. Семенюка, М. Кудрявцева, Т. Свєрбілової, С. Хороба, Я. Голобородька та ін., які вивчали своєрідність поетики драматургії, аналізували проблематику п'єс драматурга, жанрові та стильові особливості.

Г. Семенюк відзначає виключну оригінальність творчості драматурга: «Микола Куліш — одна з найтрагічніших постатей в україн-

ській літературі. Він був одним із найвизначніших речників національного ренесансу театру й драматургії 20-х — початку 30-х років в Україні» [7, с. 61].

Мета статті — дослідити характерні ознаки ідейно-художньої реалізації проблеми фанатизму у співвідношенні із трансформаційними процесами у свідомості дійових осіб, обумовлених зовнішніми чинниками та внутрішніми реакціями.

Завдання статті: вивчити своєрідність художньої концепції трагікомедії Миколи Куліша «Маклена Граса»; простежити жанрові ознаки твору; дослідити образи дійових осіб п'єси в контексті аналізу проблеми фанатизму.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Драматург зображує соціально-ідеологічні умови існування головної героїні, тринадцятирічної дівчинки Маклени, які призводять до істотних світоглядних деформацій. Вона виявляє більше моральної стійкості і сили духу, ніж дорослі, коли доводиться протистояти голоду, соціальній несправедливості і приниженню, але її свідомість виявляється беззахисною проти руйнівного впливу більшовицьких ідей. Микола Куліш розкриває причини фанатичного захоплення ідеями як спроби подолання несправедливості і створення альтернативи. Проте емоційність Маклени, яка визначає спосіб реагування на несприятливі обставини існування, призводить до небажання бачити негативні наслідки втілення більшовицьких ідей. Її рішучість виявляється в незвичних для дитини вчинках, коли Маклена під тиском обставин йде на вулицю, але так само рішуче відмовляється від цієї ідеї як абсолютно для неї неприйнятної. Проте моральні орієнтири втрачають чіткість тоді, коли її свідомість поглинають більшовицькі ідеї: заради їх утвердження вона стріляє у Зброжека. Гостра свідомість Маклени, яка вирізняла її з-поміж польського середовища 1930-х років (безробітних і капіталістів), цілковито піддається ідеологічному впливові. Драматург показує руйнування особистості тринадцятирічної дитини. А. Матющенко говорить про «процес народження революціонера, який неминуче пов'язаний зі злочином, не тільки проти інших, а й проти себе — з морально-психічною та особистісною деформацією» [4, с. 98].

Картини жадливого становища людей увиразнюються за допомогою образу Христинки, сестри Маклени, яка опухла з голоду і постійно спить. Проте Маклена веде з нею розмови: «Дорогою я тобі

розкажу щось страшенно цікаве. Про що агітатор учора на таємних зборах розповідав, товариш Окрай. А я підслухала. В Советах не розказують, а вже будують казки, Христинко!» [3, с. 329]. У цій розповіді, як протиставлення до страшних картин, виникає образ казкового перетворення. Утопічність стає способом порятунку від дійсності, у якій неможливо існувати, і водночас стає причиною руйнації особистості головної героїні твору.

Микола Куліш показує соціальний розлад, крах економічної системи й кризові явища в суспільній та індивідуальній свідомості, їхнє взаємне віддзеркалення. Драматург змальовує спотворення психології дійових осіб як з ідеалістичної, так і з матеріалістичної позицій. Ідеологічні викривлення простежуються в образі Маклени, оскільки вона фанатично захоплюється більшовицькими ідеями, за допомогою яких, на її думку, можна побудувати нову справедливу соціальну систему. Деформації, викликані абсолютизацією матеріалістичного світогляду і доведенням до абсурду, втілені в образі Зброжека, який прагне використати власне життя для останньої махінації.

Махінація Зброжека стає апофеозом абсурдності у трагікомедії. Збанкрутувавши і зазнавши нищівної поразки в намаганнях стати власником фабрики, Зброжек вирішує позбавити себе життя для одержання ефемерної для нього вигоди. Маклер організовує власне вбивство, маніпулюючи для цього психікою тринадцятирічної дитини заради одержання страховки. Цей безглуздий крок позбавляє маклера відчуття власного провалу. Драматург підкреслює абсурдність образу маклера через зображення блюзнірства у його розрахунках, у намаганні з усього одержати зиск й зокрема із ставлення до смерті. М. Кореневич стверджує: «Гротесковість же усіх дій маклера не дозволяє глядачеві перейматися трагізмом подій...» [2, с. 114].

Драматург підкреслює внутрішню непривабливу сутність панів, показуючи їхню обмеженість. Зброжек й Анеля уявляють, як підвищують свій соціальний статус, їхні фантазії призводять до гіпертрофованого вияву пихатості, що виглядає особливо абсурдно після їхнього зіткнення із реальністю. Соціальний статус у творі є атрибутом морального занепаду, що підтверджують образи Зброжека, Зарембського, Анелі. І водночас люди, які опинилися на самому дні соціальної ієрархії, виявляють моральні чесноти і внутрішню стійкість, як, наприклад, Маклена та Ігнацій Падур.

В образі Ігнація Падура максимально загострені суперечності доби, що призводить до посилення абсурдистського начала, — колишній відомий польський музикант змушений жити в собачій буді, оскільки не захотів прославити диктатора. Микола Куліш особливо підкреслює глобальну невідповідність між соціальною беззахисністю й високим рівнем розвитку свідомості Ігнація Падура. Вилізаючи із собачої буди, він іронічно говорить про себе: «Я — як єдність самосвідомості у філософії, світова субстанція, невмируще я! Трансцендентальне за Кантом, єдиносущє за Гегелем. Я! З якого виникає всесвіт у Фіхте і навіть за матеріалізмом — найвища ступінь в розвитку матерії — Я!» [3, с. 367]. Парадоксальність цього образу виявляється в тому, що відстоювати власну гідність доводиться у принизливих для людини умовах.

Ігнацій Падур репрезентує процес розвінчування соціалістичних ілюзій. Колишній соціаліст усвідомив, що спокусливі ідеї рівності не рятували від жахливої дійсності, а змушували вибудовувати ілюзорний світ, який неминуче руйнувався, знищуючи при цьому особистості апологетів. Його усвідомлення небезпеки від фанатичного захоплення ідеями втілюється в фантазмагоричній історії про гусей.

Драматург протиставляє два варіанти розвинутої свідомості в образах Ігнація Падура та Маклени. Колишній соціаліст пройшов той етап емоційного захоплення ідеями, на якому перебуває Маклена. Він застерігає її від страхітливих розчарувань, через які пройшов сам. Микола Куліш зображує самотність людини, чи то фанатика, який поступово поринає у світ марень, чи людини, яка позбулася марень, але не знайшла нового смислу. Падур розгортає перед Макленою, захопленою вірою в нову ідеологію, апокаліптичні видіння, які стають своєрідним попередженням про руйніницьку сутність цієї ідеології: «Тепер ось що: минули і революції, і соціалізм, і комунізм. Земля стара й холодна. І лиса. Ані билиночки на ній. Сонце — як місяць, а місяць як півсковородки» [3, с. 373].

Моральна чутливість Маклени, завдяки якій вона бачить страшні наслідки дегуманізації і яка змушує її дуже гостро реагувати на прояви несправедливості, водночас робить її безборонною перед ідеологічними викривленнями: «Проте наслідки її захоплення будуть подвійно трагедійними, через те, що особистість, позбавлена захисту від небезпечних ідей та соціальних негараздів, у своєму протистоянні злу також стає на шлях зла, і через те, що такі страшні перетворення відбуваються з дитячою особистістю» [1, с. 151].

Кульмінаційним епізодом у творі є ситуація протистояння Маклени і Зброжека в момент, коли Маклена приходить убити його за гроші. Маклена не приймає ті обставини, які їй нав'язуються, але і не звільняється від них остаточно, — намагається протестувати, не змінивши кардинально ситуацію. Рушійними силами стають не її внутрішні інтенції, а уявлення, сформовані під впливом соціалістичних ідей, заради яких вона стріляє у Зброжека. Маклена перелазить через мур, що символізує ілюзорне подолання соціальної безвиході, вирушаючи в дорогу на схід. Рішучі вчинки Маклени стають результатом її болісних роздумів під неймовірним тиском обставин. Її дитяча свідомість, незважаючи на дивовижну внутрішню силу, зазнає жаклих деформацій.

Бунтівний дух Маклени, замкнений у межах соціально несправедливої і негуманної системи, змушує її шукати якийсь вихід. Проте ця система, як показує драматург, засновується на страхові, низькому рівні свідомості та егоїстичності оточуючих, причому не лише визискувачів, і пригноблених. Однак виходу для окремої особистості, яка виділяється з-поміж загалу більшим рівнем самосвідомості, по суті, і нема. Більше того, такі люди опиняються в найбільш уразливій позиції, оскільки ця соціальна система базується на приниженні людської гідності заради елементарного виживання. І якщо інші з цим примирюються, як, наприклад, Магда, про яку згадує героїня, то для неї самої це є абсолютно неприйнятним. Отже, їй складніше існувати в таких умовах, і, відповідно, потрібен вихід за межі цієї системи. Вона його знаходить у комуністичному рухові, який на той момент набрав сили.

Проте Микола Куліш зображає примарність і небезпечність подібної альтернативи, оскільки цей рух також засновувався на несправедливості, але вивернутої навиворіт; а побічним ефектом ставала фанатична віра в утвердження істинності. І капіталістична система, яка розвалювалася, і комуністична, яка зароджувалася, відображали рівень колективної свідомості, охопленої одними чи іншими ілюзіями. Ігнацій Падур прийшов до такого розуміння в умовах колективної несвідомості і жорстокого фізичного виживання, що змушувало його зайняти пасивну позицію, а для нього це означало духовний занепад як відсутність подальшого розвитку. У п'єсі «Маклена Граса» показується безвихідь в існуванні людини, адже вона не може жити поза межами будь-яких суспільних систем, а особливо чутливі з них не мо-

жуть примиритися із несправедливістю, яка, хоч і проступає в різних формах, але є неодмінним атрибутом і капіталістичної, і комуністичної системи. В Ігнація Падура є набуте розуміння тих ідеологічних механізмів, які керують суспільною свідомістю, але в результаті розчарувань він займає позицію певного самозаперечення. У цьому його відмінність від Маклени, в якій він бачить такі ж пристрасні емоції, викликані вірою в нову ідеологію, але він пройшов етап болісної зневіри. Маклена готова до рішучих дій, однак ця рішучість абсолютизується заради звільнення від ненависної їй атмосфери настільки, що втрачається межа між добром і злом.

За допомогою образів Маклени та Ігнація Падура Микола Куліш показав трагедію гуманізму ХХ ст., яка полягала в невідповідності між умовами фізичного виживання і високим рівнем їхньої свідомості. Оскільки для героїв таке становище є абсолютно неприйнятним, то кожен з них обирає певний спосіб порятунку, який виявляється ілюзорним і руйнівним: або фанатизм (Маклена), або поступове згасання (Падур).

Цікавою є взаємодія цих героїв: їх об'єднує протест проти морально-етичних і соціальних викривлень. У фіналі твору під впливом фанатичного запалу Маклени Падур якимось пошавлюється, а попередня їхня розмова, коли Падур трансліював свої негативні переживання в картини безпросвітної дійсності, роздратувала Маклену. У своїй дитячій безпосередності і водночас мудрості дівчинка прозирнула крізь маску «високої іронії» [3, с. 367] Падура і побачила слабкість його позиції, обумовлену розчаруваннями й принизливим становищем жебрака.

Однією із визначальних характеристик зображення у творі «Маклена Граса» стає абсурдність. Драматург особливо виразно безглуздість суспільних відносин, які базуються на визискуванні та обмані собі подібних, показує це як причину деградації людей. Зарембський пристрасно освідчується Анелі, щоби використати гроші її батька для власного фінансового порятунку, проте, дізнавшись про банкрутство Зброжека, втрачає до неї інтерес; Анеля, намагаючись щось продемонструвати на підтвердження своєї значущості, викликаного освідченням Зарембського, демонструє власну обмеженість й пихатість. Зброжек обманує Зарембського впродовж двадцяти трьох років, щоби на комісійні гроші купити його фабрику і будинок; коли Зброжек терпить фіаско, він вирішує, як він каже, обезсмертити себе

у дивний спосіб, — заплативши за власне вбивство заради одержання страхових виплат.

В абсурдних відносинах між людьми існує ієрархія. У Зарембського найвищий статус, але він готовий одружитися із донькою маклера з корисливою метою. Зброжек лише маклер, але мріє посісти місце Зарембського. Проте найбільшого пригнічення зазнають робітники (Стефан Граса та його родина) і вільнодумці (Маклена, Ігнацій Падур), оскільки вони соціально незахищені та, відповідно, зазнають утисків від усіх, хто в соціальній ієрархії займає вище за них становище. Будинок Зарембського символізує цю ієрархію: на другому поверсі живе пан Зарембський, на першому маклер Зброжек із сім'єю, у підвалі безробітний Стефан Граса з родиною, а в собачій буді — музикант Ігнацій Падур.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Гротескність світу, зображеного Миколою Кулішем, обумовлюється знеособленням людини як такої. Людина втрачає своє значення і цінність, матеріальна складова стає найважливішою, на ній усе замикається, оскільки в багатіїв основним мотивом життєдіяльності є збагачення, у бідняків — необхідність фізичного виживання. Драматург показав граничні прояви людської свідомості, яка застрягла в матеріальному, позбувшись основних її атрибутів на рівні сприйняття, усвідомлення, творення. Відсутність внутрішнього духовного смислу призводить до абсолютизації абсурдності людського буття, якої дійові особи не помічають. Усвідомлені внутрішні відчуття найбільшою мірою були властиві Маклені та Ігнацію Падуру, проте і вони перетворюються на виразників всезагальної абсурдності — Маклена стає на шлях фанатизму, а Падур — зневірюється в усьому. Важливим є подальше дослідження різних аспектів у трактуванні проблеми ідеологічних зрушень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Атаманчук В. Жанр трагедії в українській драматургії 1910–1920-х років: монографія / Вікторія Атаманчук. — Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2011. — 180 с.
2. Кореневич М. Л. Типологія та поетика драм Миколи Куліша у контексті європейської «нової драматургії»: дис. ... канд. філол. наук: 10.01.05/ М. Л. Кореневич. — К., 2001. — 192 с.

3. Куліш М. Вибрані твори / М. Куліш. — Харків: Веста: Ранок, 2003. — 400 с.
4. Матюшенко А. Час героя: українська драматургія першої третини ХХ століття / А. Матюшенко. — К.: ПЦ «Фоліант», 2004. — 125 с.
5. Семенюк Г. Микола Куліш і становлення української радянської драматургії радянської доби / Г. Семенюк. — К.: НМК ВО, 1991. — 56 с.
6. Семенюк Г. Ф. Українська драматургія 20-х років / Г. Семенюк. — К.: Либідь, 1992. — 184 с.
7. Семенюк Г. Ф. Українська драматургія 20-х років: Нове осмислення драматургічних явищ одного з найбагатших і непростих етапів в історії національної літератури і культури: посіб. для вчителя / Г. Ф. Семенюк. — К.: РВЦ: Проза, 1993. — 204 с.

ХУДОЖЕСТВЕННАЯ УСЛОВНОСТЬ В ОТОБРАЖЕНИИ СУЩНОСТНЫХ РЕАЛИЙ СОЗНАНИЯ: ТРАГИКОМЕДИЯ МИКОЛЫ КУЛИША «МАКЛЕНА ГРАСА»

Викторія Атаманчук, канд. філол. наук, доцент, докторант

*Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко
victoriaatamanchuk@gmail.com*

В статье исследуются особенности художественного решения сдвигов в сознании героев пьесы «Маклена Граса» под влиянием внешних и внутренних факторов. Прослеживается своеобразие осмысления проблемы фанатизма, моральных и психологических деформаций, которые представлены в абсурдистском дискурсе. Анализируется жанровая специфика произведения Микола Кулиша в контексте репрезентации идейно-художественных особенностей пьесы. Исследуется конфликт произведения как важный фактор развития действия, изучается система образов в трагикомедии.

Ключевые слова: художественная условность, абсурд, сознание, действующее лицо, конфликт, трагикомедия, Николай Кулиш.

ARTISTIC CONDITIONALITY IN DEPICTION OF ESSENTIAL PROCESSES IN CONSCIOUSNESS: TRAGICOMEDY «MAKLENA GRASA» BY MYKOLA KULISH

Viktoriya Atamanchuk, Doctoral Student, Cand. of Philol. Sciences, Docent

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine

The article deals with the artistic embodiment of the problem that concerns to consciousness transformation under the influence of outer and inner factors. The article gives a detailed analysis of the problem of fanaticism, moral and psychological deformations. This problem is shown in an absurd discourse.

Mykola Kulish comprehended event that happened in Poland during economic crisis at the beginning of the XXth century: bankrupt broker tried to hire a person for his

own murder because of getting insurance for his family. A playwright formed the whole complex of problems of philosophical, psychological and social character which reflected serious challenges to human consciousness at that period. Abstract representation proves the universal character of comprehended problems: precise indications on Polish reality of 1920–30 are combined with observation on essential changes in human psychology and consciousness.

The aim of this study is to show the way of playwright's representation global problems of spiritual development with the projection on the personality of thirteen years old girl Maklena. Mykola Kulish depicts social and ideological conditions of her existence and shows its influence on her consciousness. The playwright distinguishes her strong and weak points. Maklena displays more moral strength and power of mind than adults but at the same time she is defenseless against the destructive influence of communist ideas. Mykola Kulish shows the reasons of fanatic passion for ideas as the attempt of injustice overcoming and formation of alternative world view.

Tragicomedy represents social and economic declination, crisis processes in public and individual consciousness and their mutual reflections. The playwright depicts deformation in heroes' psychology in idealistic and materialistic position.

Key words: artistic conditionality, absurd, consciousness, hero, conflict, tragicomedy, Mykola Kulish.

REFERENCES

1. Atamanchuk, V. (2011), *Genre of Tragedy in Ukrainian Dramaturgy of 1910–1920*, Kamianets-Podilsky Ivan Ohienko National University, Kamyanets-Podilsky [in Ukrainian].
2. Korenevych, M. L. (2001), *Typology and Poetics of Dramas by Mykola Kulish in the Context of European «New Drama»*. Thesis... Cand. Sc. (Philology), 10.01.05, Kyiv [in Ukrainian].
3. Kulish, M. (2003), *Selected Works*, Vesta: Publishing House «Ranok», Kharkiv [in Ukrainian].
4. Matyuschenko, A. (2004), *Time of the Hero: Ukrainian Drama of the first Third of the Twentieth Century*, «Folio Center», Kyiv [in Ukrainian].
5. Semenyuk, G. (1991), *Mykola Kulish and the Formation of the Ukrainian Soviet Drama of the Soviet Era*, NMK VO, Kyiv [in Ukrainian].
6. Semenyuk, G. F. (1992), *Ukrainian drama of the 20s*, Lybid, Kyiv [in Ukrainian].
7. Semenyuk, G. F. (1993), *Ukrainian Drama of the 20s: a New Understanding of the Dramatic Phenomena of One of the Richest and the Most Difficult Stages in the History of National Literature and Culture: the manual for the teacher*, RVC: Prose, Kyiv [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 14 січня 2018 р.